

ТОМА ЖИВАНОВИЋ КАО ЕТИЧАР

1) Тома Живановић (1884 — 1971) је без сумње корифеј наше правне науке и филозофије права, творац обимног система кривичног права и сложене и дубоке правне филозофије. Међутим, мање је познато да се он бавио и проблемима етике. Живановић је сматрао да је неопходно изучавање и правних наука и науке о моралу пошто су оне сродне науке. Обје имају за предмет „бића садржана у нормама“, право у правним, а морал у моралним нормама, тј. и етика и правна наука су нормативне науке. Правни филозоф у изграђивању свог правнофилозофског система, образлагао је Живановић, због тога мора да узме у обзир резултате науке о моралу, јер на тај начин продубљује схваћање свог специфичног проблема и контролира резултате својих истраживања. Из области етике Живановић је оставио своје „Основне проблеме Етике (Филозофије моралне)“⁽¹⁾ из 1935., дјело које је замислио као други дио, другу грану практичне филозофије (пored своје Синтетичке правне филозофије). У њему је изложена нова систематика науке о моралу, одн. примјењена његова трипартитна (персоналистичка) концепција, као и трипартитни метод изучавања етичких проблема, сходно персонализму науке кривичног права и других наука.

Поред овог дјела, етичка проблематика се појављује и у његовој Синтетичкој правној филозофији, особито у разматрању односа права и морала, једног од традиционалних проблема филозофије права. Једна од посебних дисциплина филозофије права је правна аксиологија; и ту се такођер читује повезаност права и морала пошто су, као што ће се видјети, многе од вриједности које право остварује заједничке и праву и моралу. Етички проблеми се појављују и у његовој кривичноправној доктрини, најприје у разматрању питања граничних, између филозофије и кривичноправне науке, тј. у филозофији кривичног права. Међу ове проблеме, за које Живановић, рецимо то одмах, даје оригинална рјешења, спадају прије свега питања сврхе или циља казне, односно кажњавања. И њих је овдје неопходно споменути уколико се жели цјеловито приказати Живановићево етичко учење.

(1) Дјело је настало на основу његовог реферата на VIII међународном конгресу за филозофију у Прагу 1934. Касније, 1937. објављена је и у Паризу. У даљем тексту названа је „Основни“ с упућивањем на број странице.

Даљња анализа, према томе, треба да обухвати сва наведена подручја и све споменуће изворе његових етичких схваћања како би се открио њен дух и смисао, те тако испитала релевантност Живановића као етичара.

2) У наслону на одређивање објеката правне науке, он за објекте етике узима морална бића (установе) садржане у моралним нормама. У овим нормама се налазе двије врсте почетних моралних бића: морално дјело и неморал, тако да се и морал дијели у морал о моралном и у морал о неморалу (или, краће, у морал и деликтни морал). Ова подјела је у складу са његовом врховном подјелом права и у етици Живановић неморал схваћа као објективно постојеће биће слично схваћању неправа у филозофији права (реалистичко-нормативни појам неправа, неморала). Деликатне моралне норме чине једну аутономну групу моралних норми, но оне нису, као норме кривичног права које садрже неправо, изричито постављене (као уосталом и оне друге, моралне норме).

Из постојања неправа и неморала као особенних бића и њихове сличности произилази да је деликатна етика аналогна кривичном праву и уопће деликатном праву, тако да оне треба да имају исте систематске основе. Како је Живановић у кривичном праву већ спровео своју доктрину трипартиције, то и етику, до тада бипартиитну, преуређује у духу персонализма. Као основни појам етике појављују се, поред моралног дјела и моралне санкције, и морални субјект; у том смислу и морално дјело (морално и неморално) се више не схваћа објективно-субјективно него чисто објективно, с тим да се субјективни елементи по Живановићевој трипартицији вежу искључиво за моралног субјекта.

Трипартиција у етици се у извјесном смислу, слично кривичном праву, надовезује на тенденције које су се под утјецајем других наука, психологије и психијатрије надасве, посебну пажњу посвећивале „моралном агенту“ и елементу моралног умишљаја, тј. субјективним елементима морала. Тако Wundt („Ethik“, 1912 — 1923) чини разлику између објективних моралних норми, односећих на радњу или на „циљ“, и субјективних моралних норми које се односе на мотив или на „карактер“, тј. објективних и субјективних дужности (врлина). Дајући предност индивидуалној моралној пракси, Живановић, нарочито под утјецајем Јанета („La morale“, 1873.) који је устао против занемаривања тзв. субјективног морала, тј. моралног суђења о моралним законима „моралног агента“, уношењем своје трипартиитне систематизације у етику до краја логички изводи разликовање моралног дјела од моралног субјекта.

У чему је значај, по Живановићевом мишљењу, трипартиитне подјеле етике? Она најприје, исправља логичке грешке у самој систематизацији, пошто објект моралне санкције није дјело, већ извршилац овог дјела, морални, односно неморални агент, субјект. Исто тако, реалистички проматрано морални субјект је засебно биће поред моралног дјела. Његовим уношењем у систем етике постићи ће се, сматра Живановић, привлачење „пажње моралног судије (опште савести), да у судовима оцене, које доноси о људским делима, води рачуна о субјективним моментима (нарочито о психичком стању, перманентном, карактеру, и

привременом, мотивима) и да тако утврди у свом суду праву релацију између објективне и субјективне стране како неморалности тако и моралности" (2). Уношење моралног кривца и моралног агента (моралног прекршаја, односно моралног дјела) истиче се ова субјективна страна морала, даје јој се „морална вредност, која јој припада по њеној важности". Тиме извесни етички проблеми добијају потпуније или, чак, другачије објашњење.

Овдје нема потребе истицати да се увијек не поклапа оно што је учињено и намјера учиниоца. (3) Издвајањем моралног субјекта у посебно биће, морално суђење обраћа особиту пажњу елементима из којих се он састоји, како би се утврдило његово психичко стање, од значаја управо за одређивање ступња његове одговорности за учињено морално дјело, односно морални прекршај. Елементи који чине биће моралног субјекта, одређени потпуно слично правном субјекту, по Живановићевом мишљењу су слиједећи: извршилац моралног, тј. неморалног дјела, виност и постојање (испуњење) објективних личних услова моралне одговорности. У моралном погледу субјект је одговоран само за радње учињене у свјсној намјери. У погледу посљедица тражи се увијек умишљај, наравно, уколико су испуњени и други елементи. Но, ово стављање тежишта на моралног субјекта довело је Живановића до идеје да суд моралне оцјене подијели на два подсуда; морално суђење се састоји „из суда објективне моралне вредности или невредности, дакле дела, и из суда субјективне (личне) моралне вредности или невредности, дакле агента". (4) Тако се у његовој трипартицији појављују двије врсте моралних вриједности — објективне и субјективне (личне). Из тога слједи, да је могуће „да објективна морална вредност постоји без субјективне" (5).

При том, дакако, Живановић не успоређује ове двије вриједности да би дао предност једној од њих у случају њиховог сукобљавања, него да би истакао да је могуће постојање моралног чина, а да он није проистекао из моралних побуда (не нужно онда из неморалних). Суд моралне вриједности, истиче, „треба да буде вођен принципом (идејом) моралитета" који он одређује као добро, морално добро, или „основна морална вредност". Суд субјективно моралне вриједности, односећи се на моралног субјекта, гледа само на моралну вриједност у погледу моралних побуда и моралних мотива агенса. И супротно, „онај, који извршујући какав неморални акт држи исти за моралан, очигледно није морални кривац" (6). У оба ова случаја, Живановић досљедно развија схваћање по коме субјективни елементи претежу у моралном суђењу, истичући насупрот Качтовом субјективном елементу испуњења дужно-

(2) В. „Основни", стр. 15. У основи ова идеја је изложена и у расправи „Der moralische Delinquent" у „Stammlers Festschrift", 1936. Усп. приказ ове расправе од: F. Gleesa у „Juristische Wochenschrift", 1936. Heft 35.

(3) Усп. В. Павичевић, „Основни етике", 2. изд., 1974. који такође узима „да се мора разликовати чин и учинилац", те да у моралној оцјени треба ставити тежиште на субјективну страну (чиниоца), стр. 131 и сл. Павичевић се у својим анализама у великој мјери придржава Живановићевих идеја, директно га наводећи и улазећи у дијалог с њим.

(4) В. „Основни", стр. 40.

(5) Усп. супротно становиште код Павичевића, нав. дјело, стр. 133. „... мислимо да не постоји ни објективна морална вредност односно невредност поступка иза којих не стоји и морали, односно неморални чинилац или намера".

(6) В. „Основни", стр. 31.

сти из дужности саме, дакле аутономном, његове емпиријске елементе. По Канту, може бити неморалан човјек ма да је дјело морално добро и ма да постоји морални умишљај (чак и морални мотив), што произилази из његовог схваћања категоричког императива очишћеног од свих емпиристичких мотива. Живановић, пак, морални умишљај схваћа реалистички; он постоји са свијешћу „о неморалном карактеру дела“. Тако се као крајња консеквенца појављује могућност да се може сматрати као морални агент, или чак као врлински агент онај тко то није с гледишта самог дјела, дакле објективно. Наиме, морални агент може бити и онај „који врши зло. (и чак најтежи злочин), а у заблуди држи, да је то добро, чији је акт дакле саобразан свести моралног агента“ (?).

3) Етичка разматрања започета у „Основним проблемима Етике“ Живановић наставља и у својој правној филозофији. Ту се, прије свега, поставља питање односа права и морала, уобичајеног проблема и филозофије права и етике. Повијесно проматрано, ово питање се особито јасно показало раздвајањем права од (религијског) морала, почев од Thomasiusa и касније Kanta и Fichtea, те је тако постало самосталан проблем чијим разматрањем се покушало одговорити на питање да ли је право дио морала, или су то пак двије потпуно различите групе норми. Хегел је прекинуо тзв. „сепаратистичку доктрину“ потпуног раздвајања права и морала, уносећи овај као дио морала.

Правни позитивизам 19. вијека је, опет, на другачијој основи, у право уносио „етички минимум“, формулиран најјасније од Јелинека као „скуп свих моралних захтјева, чије је поштовање у једном даном стадијуму друштвеног развика неопходно потребно“. Постепено се кристализирала свијест да прво и морал треба разликовати, а не раздвајати као некакве посебне области. Но, сам критеријум разликовања у историји филозофије права и правној науци, као и у етици, узиман је различито код разних писаца, те ту постоји велика несугласност мишљења. Значај овог питања посебно је јасно истицао Ihering, узимајући да је проблем односа права и морала „рт Хорн правне науке“, „опасно мјесто на коме су многи правнофилозофски системи претрпјели бродолом“.

Живановић сматра за основна начела у приступу разматрању овог односа разликовање између форме и материје права и морала и њиховог успоређивања у оба правца, као и узимање у обзир, поред природног права и рационалног морала, позитивно право и позитивни морал.

Тако се у погледу форме примјеђује више разлика између права и морала. Прва произилази из чињенице да позитивно право као цјелина има одређенију и поузданију област него морал, будући да су моралне норме „не одређене и расплинуте, те су непоуздане, пошто им је лежиште, подлога само савест појединца и државе“. Друга формална разлика је у томе, што „право за једно лице поставља својим императивима правну дужност, а у исто време, за друго лице овлашћење за радњу обвезаног, тј. субјективно право“ док морал „поставља само моралне

(?) Исто, стр. 31. У наведеном приказу F. Gliese се истиче као интересантан „из пицхеве моралне осјећајне топлине проистекао напад на формализам Кантовог морала“.

дужности" (8). Право је двострано, а морал једностран; из моралних норми проистичуће право односи се само на субјекта дужности, а не на право другога према њему, тј. морално право другога да га „принуди на испуњење моралне дужности“. Даљња разлика лежи у самом карактеру моралне дужности: оне нису изнубиве, за разлику од правних дужности. „Иза њих стоје истина извесне санкције за обезбеђивање њиховог поштовања, али оне нису подупрте државном силом као санкције за повреду правних норми. Изнудљивост (коактивитет, коерцибилитет) је према томе обележје само појма права, један од елемената његовог формалног појма, а не и формалног појма морала" (9).

Истицање важности субјективне стране морала и овдје је основ за још једну разлику између права и морала. Наиме, већ у „Основним проблемима Етике“ Живановић је указао да ова страна морала има много већу улогу него у праву. Док је у моралу објект моралног суђења и дјело (морално или неморално) и морални агент, у праву је то само дјело; у праву се тражи да је правна дужност испуњена, а без значаја је, да ли је то учињено „спонтано или не, из егоистичких или алтруистичких побуда, и чак да ли свесно или несвесно“. На крају, последња разлика је у томе, што је „право јединствено у даном друштву — држави, а то потиче у осталом и из тога, што иза њ' стоји државна сила, док је морал и општи и посебни, тј. постоји поред општег морала и морал појединих друштвених редова и професија."

Што се тиче односа права и морала у материјалном, садржинском погледу, Живановић узима да су у основи могућа три случаја: први, најчешћи, је такав, да су „правне норме по својој садржини саобразне моралу, дакле и моралне су"; друга могућност је да су извјесне норме (нпр. процесне норме) за морал индиферентне, док се на крају може појавити случај да су правне норме у супротности с моралом. Као примјер, наводи, може се узети налог суду и допуштење повјериоцу извршења против дужника у биједи (*ius datum sceleris*) или незабрана разврата у извјесном обиму (нпр. трибације). Ове супротности упућују да се право ни по материји не може „сматрати делом морала", да су они двије различите области норми. „Али при свем то су две области норми, које се садржајно, нарочито право, наслањају једна на другу у том смислу, да су у служби један другоме, те нису страни један другоме и не могу се сматрати као нешто раздвојено једно од другога." (10) Особито право у неким својим нормама штити извјесна морална добра, дајући им правну санкцију, или, пак ову санкцију не даје код неморалних радњи (уговор код коцке), односно пружају заштиту за остварење моралних цијева (нпр. кривична дјела против јавног морала).

Тако се, по мишљењу Живановића, и право и морал појављују као два реда (формално и материјално) интерферирајућих појмова. „Заједнички кружни сектор обележава оно, што им је заједничко по форми

(8) В. „Систем Синтетичке правне фолције“, I—III, 1921, 1951, 1959. У даљем тексту наводимо само број књиге и странице.

(9) В. књига III, стр. 689.

(10) Исто, стр. 693. Тако и Р. Лукић у „Социологија морала“, 1974., стр. 563.

одн. по материји, а остали оно, што у погледу материје није истоветно код разних народа, нити код истог непроменљиво”.

4) У историји филозофије права традиционално се узимало да правна аксиологија чини једну њену, често веома важну или, чак, најважнију, засебну дисциплину. Живановић не излаже своју Синтетичку правну филозофију по дисциплинама, већ усваја другачију систематизацију опће и правне филозофије. Зато у његовом систему аксиологија, учење о правним вриједностима, није издвојена у посебну грану филозофије права, но, то уједно не значи да она није добила извјесно мјесто и важност у Живановићевом филозофском учењу. Значај овог учења он види у повезаности проблема правних вриједности с проблемом одређења мјерила праведности позитивног права. Наиме, Живановић поставља питање о правдавања права (*questio juris juris*), тј. сматра нужним образложити што правда нормативну акцију друштва — државе, „нормативни упад овог ауторитета у људску слободу и према томе резултат те акције, тј. позитивно право”. Оdbaцујући доктрине тзв. спољњег оправдања, које налазе овај основ у неким спољњим факторима, он узима да се мора знаћи унутарњи основ, „дакле основ, који се налази у њему самоме”, а то је материјални садржај права. „Како материја права лежи у његовом циљу, може се такође рећи, да је унутарњи основ оправдања позитивног права његов циљ”⁽¹¹⁾. Идући за Iheringom и Windermom и Живановић прихваћа циљно (телеолошко) оправдање позитивног права; индивидуалне или колективне потребе постојања друштва — државе, дакле материја позитивног права, узрок је постојања права — њихова заштита, пак, је циљ позитивног права. Неопходност заштите ових потреба, оправдава постојање права као цјелине, али оно је и мјерило праведности појединих норми позитивног права. Узимајући као критеријум саму материју права („унутарњи основ”) у оцјени праведности сваке поједине норме, позитивно право се, с гледишта појединих његових норми, може појавити као праведно и неправедно. У колико се поље од материје права, тј. потреба „егзистенције друштва — државе”, неке норме позитивног права се не могу оправдати јер њихова садржина не одговара „материјалном принципу овог права”, те ове норме нису праведне. И супротно, ако материја норме одговара с гледишта садржине права, такву норму је могуће узети као праведну.

Живановићево истицање унутарњег оправдања позитивног права чини се необично значајним. Јер, одиста, спољње оправдање указује само на нужност постојања права, те га тако само објашњава као друштвени феномен, налазећи основ ван самог права. „Тако ако се сила или економска структура друштвена сматра основом оправдања позитивног права, не би се логички могло рећи, да су те и те норме изражај силе (или права јачега) одн. социјалне економске структуре, а остале не, кад су већ и оне дане истим факторима”.⁽¹²⁾ Истицањем нужности права, све норме се тада појављују и као праведне, односно

⁽¹¹⁾ В. књига II, стр. 150.

⁽¹²⁾ Исто, стр. 151.

губи се могућност постављања критеријума (садржинског) праведности појединих норми.

У вези примјене мјерила праведности на поједине норме позитивног права, сам суд њихове праведности тј. неправедности, јест суд правне валутације. Оне норме које се покажу праведним, појављују се као правне вриједности. „Правне норме и у њима садржане установе, уколико су вредности, то су за себе и по себи, сопствене су вредности дакле“. Из овога се види да Живановић правне вриједности схваћа једино као вриједности у праву, те и филозофији права ставља у задатак (као правној аксиологији) утврђивање појма вриједности у праву. Други, у савременој правној литератури присутнији проблем правне аксиологије, проблема вриједности самог права, Живановић не узима у обзир. Појавило се наиме питање које вриједности право као средство, по свом дејству у друштвеном животу остварује. Овим се истакао двоструки предмет учења о правним вриједностима; вриједности права (као средства) и вриједности у праву, с тим да се овај посљедњи аспект, особито у филозофској литератури у извјесној мјери занемаривао. Живановићу је интересантна управо та страна, док питање вриједности самог права схваћа као „примену тзв. прагматизма, према коме никаква научна поставка не може сама по себи бити научна истина, већ је то само уколико се покаже по дејству корисном, практичком“. Ово изједначавање се, дакако, чини неоснованим, јер је функционирање права у сваком случају повезано са остваривањем неких друштвених вриједности које се управо правом штите и стварају.

Примјеном мјерила праведности неко право се појављује као праведно; у њему се изражава правда (*justitia*), израз традиционално тијесно повезан с правом, различито схваћан и дефинисан. Живановић правду одређује као „својство норми позитивног права, да одговарају његовом материјалном принципу (његовој материји, садржини, „идеји“), тј. да су праведне“. Она може бити законодавна (или материјална правда) и судска или формална правда. „Материјалне правде ће бити у потпуности онда, ако одговарање позитивноправне норме материјалном принципу права је уједно праћено унутарњом једнакошћу“⁽¹³⁾. Ова једнакост (суштина, принцип правде) је равнотежа између заслуге и награде, виности и казне по начелу *sum cuique tribuetur* римског права. Код судске, примењивачке или формалне правде једнакост је „равномерност у примени права на све случајеве“, спољња једнакост, дакле, у односу на материјалну правду.

Поред правде у теорији се разликује, почев још од римских правних писаца, и правичност (*aequitas*). Позитивноправна правичност правног позитивизма, насупрот ранијој доктрини наслоњеној на природно право, и правичност такођер схваћа у двојаком смислу. Законску правичност тако Живановић одређује као својство правне норме, „да својом ширином омогућава у примени права узимање у обзир особености појединог случаја“, тј. индивидуализације права као „душу правичности“. Формална правичност, опет, је „решавање појединог законом обухваће-

(¹³) В. књига III, стр. 675.

ног случаја у духу материје позитивног права (идеје права), кад закон особеност тог случаја према осталим њима обухваћеним није или није ни могао узети у обзир" (14).

5) И поред истицања унутарњег оправдања права, налажења мјерила у самом праву, тј. његовој материји, Тома Живановић је у погледу основних појмова своје правне филозофије правног субјекта и правне санкције, морао да призна одређени значај вриједносном аспекту извајског остваривања права у друштву. Тако ови појмови, поред опће, имају и специфичну материју. У погледу санкције (казне и мјере безбиједности) ова специфична материја чини њихова функција у друштву — држави, а она лежи у њиховом циљу (тзв. функционална материја). Основ оправдања санкције и мјерило њене праведности, будући да је у циљу који се жели кажњавањем постићи, у ствари говори о вриједности која се њоме остварује; о вриједности права (санкције), а не само о вриједности у праву.

Овај проблем, поближе одређен, односи се на питање у чему је циљ или сврха примјењивања правне санкције, односно казне (пошто је она најупечатљивији и најважнији облик примјене правне принуде). Најчешће се наиме узимало да се казном има постићи неки циљ, иначе би се тешко могла замислити бесциљна тј. безразложна радња од стране државе. Присталице тзв. апсолутних теорија о циљу казне, теорија по којима је суштина казне одмазда, враћање зла злим, одмазду, па према томе и саму казну (зло), узимају као самоциљ, а не као средство за остварење неког другог циља, као што је то по присталицама релативних (утилитарних) теорија о циљу казне. Основ образложења приписивања одмазде као циља казне, апсолутне теорије виде изван позитивног права, тј. права опће; одмазда се представља као нужна посљедица (захтјев), постулат идеје правде, апсолутне правде, дакле правде ради правде, а не средства за неки други циљ. Идеја одмазде у овим теоријама везана је за слободу воље („одмазда за погрешку слободне воље”), те се још називају теоријама апсолутне нужности (тако нпр. Кант слободу воље схваћа као моралну слободу). Апсолутна теорија има више варијанти у овисности од одговора на питање што се сматра под апсолутном правдом (теорије божанске, моралне и правне одмазде).

Супротно полазиште је релативних теорија; по њима је циљ казне да се више не гријешу, тј. да се сузбије криминалитет, превенција (предохрана), дакле, сходно начелу „*punitur ne recsetur*”. Између ових стоје спојне, еклектичке теорије које покушавају да измире апсолутне и релативне теорије узимајући на разне начине и одмазду, поред других циљева, као циљ казне.

Живановић полазну тачку еклектичких теорија сматра исправним, јер „апсолутне и релативне теорије својом једностраношћу воде закључцима, који се не могу усвојити”. Казна не може да служи као средство за сузбијање криминалитета „кад би се одмазда сматрала као једини циљ казне, јер би се онда при одмеравању исте водило рачуна једино о томе, да она буде сразмерна кривичном делу и кривцу, уместо

(14) В. књига II, стр. 155.

о томе, да се друштво заштити од криминалитета. С друге стране опет казна треба да служи и као средство, да се прибави задовољење за извршено кривично дело и кривца и да се њоме покаже јачина друштвеног неодобравања (осуђивања) истих" (15). Том циљу служи одмазда (морална опомена). На тај начин Живановић истиче потребу реалистичког схваћања циља казне; то може бити само постизавање извјесних корисности за друштво — државу, задовољење неких потреба његове егзистенције — „обезбеђење или заштита (одбрана) друштва од криминалитета". Овај циљ, превенција, је посредни, опћи и крајњи циљ кривичних санкција, а средства за његово остварење су непосредни, посебни или ближи циљеви (одмазда, морална опомена, застрашење, поправка и љечење).

Међу овим ближим циљевима у торији су се сви они схваћали као циљеви будућности, превенције, осим одмазде. Но, и одмазду Живановић узима као циљ будућности, „кад се она реалистички схвати, место идеалистички, као што то чине апсолутне и спојне теорије". Њен непосредни циљ је задовољење појединца и друштва — државе (задовољење осјећања правде), али овај циљ није крајњи циљ, он је то само непосредно, док је њен сопствени крајњи циљ спречавање освете, тј. нових кривичних дјела и кривца — циљ управљен на будућност, превенција. Психолошку, дакле емпиријску основу за схваћање и одмазде као превенције, он проналази у „способности осећања враћања зла злим као такво (и обратно-испаштање) од стране кривца, а та способност је искуством потврђена чињеница душевно зрелих и здравих". (16)

Одмазда, морална опомена и застрашење, даље, могу бити само циљеви казне, док се циљеви поправки и лијечења остварују једино другом врстом кривичних санкција-мјером безбиједности (по форми управљеној на физио-психичку измјену кривца). Из овога се види да Живановић сматра како нема непоправљивих кривца. Казна остварује одмазду и моралну опомену као циљеве опће (генералне) превенције, док се лијечењем и поправком (мјером безбиједности) остварују циљеви посебне (специјалне) превенције; застрашење, опет, је циљ и опће и посебне предохране.

Изагањем своје потпуне и цјеловите концепције о сврси и циљу казне, Живановић је показао да се санкција (право) појављује као средство циљно подређено очувању потреба постојања друштва, као и заштите појединаца. Вриједност казне није у њој самој, него је она средство у остваривању и заштити неких ширих, друштвених и моралних вриједности. Овим својим учењем Живановић је показао тијесну повезаност права и морала у њиховом дјеловању у друштву, али исто тако допунно своју правну аксиологију, показујући да се вриједносно испитивање права показује кроз уочавање права као особене технике нормативног уобличавања људског понашања и вриједности које право својим функционирањем ствара и заштићује.

б) Уколико би се покушало цјеловито оцјенити Живановићева етичка схваћања треба, прије свега, указати да његове идеје битно одишу

(15) В. „Основи кривичног права", Општи део, књ. II, стр. 437.

(16) В. „Дуалитет кривичних санкција, казне и мере безбедности", пар. 2; гдје Живановић излаже психолошке (субјективне) основе непосредних циљева казне.

правничком, точније, кривичноправном усмјереношћу самог ствараоца. То је, дакако посве и разумљиво пошто је Тома Живановић био велики и „непоправљиви“ кривичар. У том смислу његова идеја трипартиције или персонализма, за коју је он сам тврдио да представља његов највећи допринос науци, је пресудна на заснивање науке о моралу. У кривичном праву, у коме је најприје била примјењена, она се очитовала у издвајању кривца као самосталног правног бића поред осталих основних правних бића — кривичног дјела и кривичне санкције. Тиме је до краја, логички јасно и непротурјечно, доведена тенденција кривичноправних наука и кривичне праксе тог времена која је ишла за истицањем кривца, његове личности у сузбијању криминалитета.

Особито је антрополошка и талијанска позитивна школа, као што је познато, указивањем на човјека — кривца и његово психичко стање, његову душу, скретала пажњу на учиниоца са његовим биолошким, психолошким и социјалним својствима. Живановић је први својом трипартицијом ускладио системе кривичног права и кривично законодавство са овим промјенама друштвеног става према криминалитету и увео кривца у свијет правних појмова.

Исто као што је плодно примјенио идеју персонализма у кривичном праву, Живановић је покушао да јој пронађе смисао и у етици.⁽¹⁷⁾ Користећи резултате својих истраживања у кривичноправним наукама он је открио важност елемената из којих се састоји морални субјект, односно морална одговорност субјекта. Својим искуством правника-кривичара он је покушао да строго одреди психичко стање моралног агенса и прецизира увјете његове моралне одговорности, повлачећи при том паралелу са кривичном одговорношћу субјекта права. Самим истицањем значаја моралног субјекта дошло је и до разликовања објективног и субјективног суда моралне вриједности, одн. невриједности, аналогно његовом схваћању објективног појма кривичног дјела у кривичном праву.

Живановић је посебно наглашавао емпиријски извор морала, слично извору позитивног права (кривичног дјела), супротстављајући се тиме увријеженом Кантовом схваћању аутономне природе моралне дужности. Овај Живановићев емпиризам (сциентизам), који свакако чини другу основну карактеристику његовог етичког учења, проширивање је његовог позитивистичког филозофског става у чијем духу је и створена и развијена Синтетичка опћа и правна филозофија, те дакако пати од истих основних слабости и противурјечности.

Систем трипартиције у етици није имао такав одјек, нити он може имати такав значај, као што је било његово увођење у кривично-правне науке, будући да је кривично право широко распрострањена и примјењивана грана права. Због тога је Живановићево етичко учење и мање познато, а готово уопће даље није ни развијано. Иако је његов систем етике позитивистички оријентиран, ограничен у обиму само на увођење нове систематике науке о моралу, у њему је садржано

(17) Важност и оригиналност Живановићеве идеје трипартиције у етици особито истиче А. Стојковић („Развитак филозофије у Срба, 1804 — 1944“, 1972.) наводећи да је тиме „... Живановић стекао трајно место у историји етике као науке“ (стр. 480).

читаво богатство нових идеја и рјешења традиционалних етичких проблема. Оне су дате само у скици, неразвијене, али посве сигурно заслужују нашу пажњу и брижљиво проучавање. У цјелокупном Живановићевом филозофском и научном дјелу етика има важно и истакнуто мјесто. Универзалног и синтетичког духа, њему етика није била основна филозофска преокупација, али није, нити је могла бити, посве споредна. Као и у читавом низу других научних области Тома Живановић је и у науци о моралу оставио обиље оригиналних и свјежих мисли.

мр Драган Бабић